

นิทานพื้นบ้านกับการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ¹

Local Wisdom Preservation via Folktales at Kasetsoomboon District, Chaiyaphum Province

อรัญญา แสนสระ² และ นันทัทธญา มหาจันทร์³

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์นิทานพื้นบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้าน และเสนอรูปแบบการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและนิทานพื้นบ้านของอำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ ข้อมูลที่ใช้ศึกษาเป็นนิทานพื้นบ้านประเภทมุขปาฐะที่เก็บรวบรวมระหว่างปี พ.ศ. 2557 – 2558 จำนวน 226 เรื่อง สามารถจำแนกได้ 9 ประเภท คือ นิทานมุกตลก นิทานอธิบายเหตุ นิทานชีวิต นิทานคติ นิทานเรื่องผี นิทานประจำถิ่น นิทานเรื่องสัตว์ นิทานศาสนา และนิทานเข้าแบบ ผลการศึกษาพบว่านิทานพื้นบ้านสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้าน 7 ด้าน คือ สภาพความเป็นอยู่ ลักษณะครอบครัว การประกอบอาชีพ ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม และบทบาทของสมาชิกในสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านจำนวน 9 ด้าน ได้แก่ ที่อยู่อาศัย การประกอบอาชีพ เครื่องมือเครื่องใช้ การแต่งกาย การถนอมอาหาร ความเชื่อและพิธีกรรม การรักษาโรค ภาษาและวรรณกรรม และดนตรีและการแสดง ส่วนรูปแบบการสืบสานนิทานและภูมิปัญญาท้องถิ่น มี 4 ช่องทาง ได้แก่ การสืบสานโดยชุมชน การสืบสานโดยสถานศึกษา การสืบสานโดยสื่อสารมวลชน และการสืบสานแบบผสมผสานและมีส่วนร่วม

คำสำคัญ : นิทานพื้นบ้าน, ภูมิปัญญาท้องถิ่น, การสืบสาน

Abstract

The purposes of this research were to collect and analyze the folktales, to investigate local wisdom in the folktales, and to present ways to preservation these folktales and local wisdom. The data were collected during 2014 – 2015 in Kasetsoomboon District, Chaiyaphum Province. It was found that the 226 folktales were classified as follow into 9 categories; 112 jests, 31 explanatory tales , 28 novellas, 22 fables, 14 ghost stories, 9 Sages, 6 animal tales, 2 religious tales and 2

¹ บทความนี้เรียบเรียงจากคุชฎินิพนธ์เรื่อง “นิทานพื้นบ้านกับการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นอำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ”

² นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา (อาจารย์ที่ปรึกษาคุชฎินิพนธ์)

formula tales. On the reflection of folk lifestyles, seven aspects including living conditions, family characteristics, occupations, customs, beliefs, values and roles as members of society were explained accordingly. Nine aspects of local wisdom found in the folktales were habitats; occupations; tools; dressing; food preservation; beliefs and rites; disease treatments; language and literature; and music and performances. Finally, four ways of inheriting folktales and local wisdom were carried on through community, schools, mass media, and the combination of those mentioned and people's involvement.

Keywords: Folktales, Local wisdom, Preservation

บทนำ

นิทานเกิดจากภูมิปัญญาและจินตนาการของมนุษย์ นิทานพื้นบ้านเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมของสังคมที่สะท้อนความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมต่างๆ ของสังคม

มนุษย์แตงนิทานขึ้นเพื่อใช้อธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ บางครั้งใช้อบรมสั่งสอนหรือให้คติในการดำเนินชีวิต เนื่องจากนิทานเป็นเรื่องราวที่สนุกสนานน่าสนใจ ผู้เล่าสามารถสอดแทรกคำสอนหรือความคิดอันดีงามไว้ให้ผู้ฟังได้รับทั้งความบันเทิงและข้อคิดที่ดีเพื่อนำไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิต นิทานจึงมีอยู่ในทุกท้องถิ่นและมีความสำคัญในการถ่ายทอดวัฒนธรรม ปังบอกถึงความเป็นมาและสะท้อนวิถีชีวิตของคนในแต่ละท้องถิ่น

นิทานพื้นบ้านเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ในการดำเนินชีวิตของคนในสังคม เป็นผลงานของชาวท้องถิ่นที่สร้างสรรค์ขึ้นมา ชาวท้องถิ่นใช้ และชาวท้องถิ่นเป็นผู้อนุรักษ์โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง รูปแบบฉันทลักษณ์จึงเป็นไปตามความนิยมของท้องถิ่นนั้นๆ การเก็บรักษาข้อมูลทางคติชนจึงเป็นภารกิจสำคัญของคนในท้องถิ่นที่จะช่วยรักษา และเผยแพร่ข้อมูลสำคัญทางวัฒนธรรมไว้ให้เจริญงอกงามเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่น (ชวีช ปุณ โนนทก, 2525, หน้า 15)

อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ เป็นพื้นที่หนึ่งที่มีเรื่องเล่าพื้นบ้านอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมมุขปาฐะประเภทนิทาน อำเภอที่ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของจังหวัดชัยภูมิ ห่างจากอำเภอเมืองตามทางหลวงแผ่นดินประมาณ 102 กิโลเมตร ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 400 กิโลเมตร แบ่งการปกครองออกเป็น 11 ตำบล มี 144 หมู่บ้าน ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มมีภูเขาขนานทั้งสองข้าง คือ ด้านทิศตะวันออกติดภูแล่นคา และด้านทิศตะวันตกติดภูเขียว มีลำน้ำสำคัญคือลำน้ำพรม พื้นที่ของอำเภอจึงเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก ชาวบ้านโดยทั่วไปทำอาชีพเกษตรกรรม นอกเหนือจากฤดูทำนาชาวบ้านจะทำงานหัตถกรรม คือ การทอผ้า

ทอเสื้อ ทำเครื่องจักสาน และทำอาหารพื้นเมืองจำหน่าย ในด้านวัฒนธรรมประเพณีของชาวเกษตร สมบูรณ์มีลักษณะเหมือนชาวอีสาน โดยทั่วไป แต่ที่น่าสนใจคือวิถีการดำรงชีวิตแบบดั้งเดิมของชาว อีสานยังคงหลงเหลืออยู่ เช่น การลงช่วงสาวไหม และการเล่นนิทานในงานบุญประเพณีต่างๆ ซึ่งอาจ หาได้ยากในท้องถิ่นอื่น หมู่บ้านในอำเภอเกษตรสมบูรณ์ส่วนใหญ่เป็นชุมชนดั้งเดิม ตั้งมากกว่า 100 ปี หรือบางหมู่บ้านมีประวัติการตั้งหมู่บ้านมาตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตน โกสินทร์ เช่น บ้านกำแพง บ้านเมืองเก่า เป็นต้น การเป็นชุมชนดั้งเดิมทำให้ชาวเกษตรสมบูรณ์มีเรื่องเล่า ตำนาน และนิทาน พื้นบ้านมากมายที่สะท้อนประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต และภูมิปัญญาของชาวบ้าน

ด้วยเหตุที่อำเภอเกษตรสมบูรณ์เป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์และเป็นชุมชนดั้งเดิม เป็นเส้นทางการ ติดต่อระหว่างไทยกับลาว จึงมีลักษณะของวัฒนธรรมผสมผสาน มีการเชื่อมโยง ถ่ายโอน แลกเปลี่ยน วัฒนธรรม ผ่านทางภาษาที่คล้ายคลึงกัน ปรากฏหลักฐานทางวัตถุ เช่น พระธาตุต่างๆ ที่สร้างตาม ลักษณะของลาว และยังคงร่องรอยประวัติศาสตร์ผ่านวรรณกรรมมุขปาฐะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิทาน พื้นบ้านที่สะท้อนวิถีชีวิตแบบชนบท มีนิทานที่สืบทอดกันมาในงานบุญประเพณี และการดำเนิน ชีวิตประจำวัน ดังนั้น การรวบรวมนิทานพื้นบ้านในชุมชนนี้จึงเป็นการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม อย่างหนึ่งของชุมชนให้ยั่งยืน และเป็นการสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม อันสะท้อนวิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น และบทบาทของนิทานพื้นบ้าน เพื่ออนุรักษ์และหาแนวทางสืบสานให้นิทาน พื้นบ้านเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ยั่งยืนของอำเภอ อันจะส่งผลให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาริเยรู้ เอกลักษณะของท้องถิ่นต่อไป

วิธีการศึกษา

งานวิจัยนี้เป็นการรวบรวมนิทานพื้นบ้านซึ่งเป็นข้อมูลปฐมภูมิ ถ่ายทอดโดยวิธีมุขปาฐะ แล้ว นำมาจัดประเภทนิทานพื้นบ้าน วิเคราะห์ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวบ้าน วิเคราะห์บทบาทของนิทาน พื้นบ้านในสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้าน และนำเสนอรูปแบบการสืบสาน นิทานพื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลทั้ง 11 ตำบลของอำเภอเกษตร สมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ

การเลือกกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย ใช้วิธีการเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sample) โดยเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่เป็นนักเล่นนิทานประจำหมู่บ้านในการรวบรวมนิทานพื้นบ้าน กลุ่มผู้ให้ ข้อมูลที่เป็นชาวบ้านทั่วไปในการวิเคราะห์บทบาทของนิทานพื้นบ้านในชุมชนและข้อมูลเกี่ยวกับ ภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งกลุ่มผู้นำชุมชนและหัวหน้าสถานศึกษาในการเสนอรูปแบบการสืบสาน นิทานพื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ผลการศึกษา

นิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ ที่รวบรวมได้ในครั้งนี้มีจำนวน 226 เรื่อง มีการจัดประเภทของนิทานพื้นบ้าน วิเคราะห์ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวบ้าน และเสนอแนวทางการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและนิทานพื้นบ้าน สรุปผลการศึกษาได้ดังนี้

1. ประเภทของนิทานพื้นบ้าน สามารถจำแนกได้ 9 ประเภท ตามแนวการแบ่งประเภทนิทานพื้นบ้าน (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2543, หน้า 8-29) ได้แก่

1.1 นิทานมุขตลก (Jest) มักมีขนาดสั้น โครงเรื่องไม่ซับซ้อน มีเพียงอนุภาคเดียว ตัวละครอาจเป็นมนุษย์หรือสัตว์ก็ได้ จุดสำคัญของเรื่องอยู่ที่ความไม่น่าเป็นไปได้ของเรื่องต่างๆ ในนิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์พบนิทานมุขตลกจำนวน 112 เรื่อง แบ่งเป็น มุขตลกนักบวช มุขตลกคนเจ้าปัญญา มุขตลกคนพิการ มุขตลกครอบครัว และมุขตลกทั่วไป

1.2 นิทานอธิบายเหตุ (Explanatory Tale) เป็นเรื่องที่อธิบายกำเนิดหรือความเป็นมาของสิ่งที่เกิดขึ้นในธรรมชาติ อาจอธิบายถึงกำเนิดของสัตว์บางชนิด สาเหตุที่สัตว์บางชนิดมีรูปร่างลักษณะต่างๆ กำเนิดของต้นไม้หรือดอกไม้บางชนิด ความเป็นมาของดวงดาวบางดวง หรือบางกลุ่ม เป็นต้น นิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์ มีนิทานอธิบายเหตุ จำนวน 32 เรื่อง เช่น ดาวเพดาน แม่โพสพ กำเนิดมนุษย์ เมล็ดข้าว ฯลฯ

1.3 นิทานชีวิต (Novella) เป็นนิทานที่มีขนาดค่อนข้างยาว มีหลายอนุภาคหรือหลายตอน นิทานชีวิตดำเนินเรื่องอยู่ในโลกแห่งความจริง มีการบ่งสถานที่และตัวละครที่ชัดเจน อาจมีเรื่องของอิทธิปาฏิหาริย์ แต่ก็มีลักษณะที่ผู้อ่านผู้ฟังเชื่อว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้มากกว่าอิทธิปาฏิหาริย์ที่ปรากฏในนิทานมหัศจรรย์ นิทานชีวิตที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ มีจำนวน 28 เรื่อง พบว่ามีนิทานเรื่องนางสิบสอง 8 สำนวน มีเรื่องเกี่ยวกับท้าวกำพร้าว และชะตาชีวิตของคนในสังคมอีกหลายมุม

1.4 นิทานคติ (Fable) เป็นนิทานที่แฝงคำสอนหรือบทเรียนทางจริยธรรม โดยใช้คน สัตว์ ต้นไม้ สิ่งของ หรือธรรมชาติเป็นองค์ประกอบสำคัญของเรื่อง นิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์มีนิทานคติ จำนวน 21 เรื่อง ส่วนมากสอนเรื่องความรู้จักพอ ความซื่อสัตย์ ความมีน้ำใจ ความอดทน และคุณค่าของการศึกษาหาความรู้

1.5 นิทานเรื่องผี (Ghost Story) เป็นเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับผี และลักษณะการหลอกหลอนของผีประเภทต่างๆ ในนิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์มีนิทานเรื่องผี จำนวน 14 เรื่อง เช่น ผีกองกอย ผีเซียงซ้อง ผีเป่า ผีโพง ผีอิฐน้เทียน (ผีแม่ม่าย) เป็นต้น

1.6 นิทานประจักษ์ (Sage) นิทานประเภทนี้มีขนาดเรื่องไม่แน่นอน บางเรื่องสั้นบางเรื่องยาว บางเรื่องอาจมีอนุภาคที่สำคัญเพียงอนุภาคเดียว มักเป็นเรื่องแปลกพิสดารซึ่งเชื่อว่าเคยเกิดขึ้นจริง ณ สถานที่ใดสถานที่หนึ่ง ตัวละครและสถานที่บ่งไว้ชัดเจน อาจเป็นเรื่องของบุคคลในประวัติศาสตร์

หรือคนสำคัญของเมือง ตัวละครอาจเป็นมนุษย์ เทวดา สัตว์ หรือผีสาวงามไม่ว่าอธิบายถึงสำคัญที่อยู่ในท้องถิ่น อาจเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติหรือก่อสร้างขึ้นมา นิทานประจำถิ่นของอำเภอเกษตรสมบูรณ์ที่รวบรวมได้มีจำนวน 9 เรื่อง ได้แก่ นิทานเรื่องปู่ด้วง 3 จำนวน นิทานเรื่องภูกระแต 2 จำนวน ย่าตี ภูเขี้ยวภูแลนคา ปู่สังกะสาอย่าสังกะสี และห้วยพันลำ

1.7 นิทานเรื่องสัตว์ (Animal Tale) เป็นเรื่องที่สัตว์เป็นตัวเอก โดยทั่วไปมักแสดงให้เห็นความฉลาดของสัตว์ชนิดหนึ่งและความโง่เขลาของสัตว์อีกชนิดหนึ่ง นิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์ มีนิทานเรื่องสัตว์จำนวน 6 เรื่อง ได้แก่ หอยกับกระต่าย เสือกระต่ายไก่ เสือกับจิ้งจอก ไก่ อึ่งหมา กระต่ายกับหอย และเต่ากับหงส์

1.8 นิทานศาสนา (Religious Tale) เป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนา นิทานประเภทนี้ผู้เล่ามักถือว่าเป็นเรื่องจริง ในนิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์มีนิทานศาสนา จำนวน 2 เรื่อง คือ พระเจ้าห้าพระองค์ และนิทานธรรมะ

1.9 นิทานเข้าแบบ (Formula Tale) เป็นนิทานที่มีแบบแผนในการเล่าเป็นพิเศษ นิทานประเภทนี้โครงเรื่องมีความสำคัญเป็นรองของแบบแผนในการเล่า การเล่าก็เล่าเพื่อความสนุกสนานของผู้เล่าและผู้ฟังโดยแท้ บางเรื่องอาจใช้ในการเล่นเกม เช่น นิทานลูกโซ่ นิทานหลอกผู้ฟัง นิทานไม่จบเรื่อง และนิทานไม่รู้จบ นิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์ มีนิทานเข้าแบบ จำนวน 2 เรื่อง คือ ไก่เถื่อน และนิทานไม่รู้จบ

การที่ในท้องถิ่นมีนิทานพื้นบ้านมุกตลกอยู่มากเป็นเรื่องปกติเนื่องจากการเล่านิทานพื้นบ้านโดยทั่วไปมุ่งให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลิน โอกาสในการเล่านิทานมักจะเล่าตอนที่ชาวบ้านรวมตัวทำกิจกรรมต่างๆ เช่น เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย ทำนา ทำไร่ หรืองานบุญ ลักษณะการเล่านิทานเช่นนี้จะทำให้มีการแลกเปลี่ยนกัน เมื่อมีคนเล่านิทาน ผู้ฟังจะหาคำนิทานมาเล่าในกลุ่มเพื่อให้เกิดความสนุกสนาน นับเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีในกลุ่มผู้เล่าและผู้ฟังนิทาน ส่วนนิทานประเภทอื่นๆ มักจะเล่าในงานบุญประเพณีและเล่าให้ลูกหลานฟังหลังรับประทานอาหารเย็น ลักษณะการเล่านิทานเช่นนี้แสดงให้เห็นภาพความผูกพันของคนในครอบครัวในวิถีชีวิตคนไทยสมัยก่อน ปู่ย่าตายายเล่านิทานให้ลูกหลานฟังแล้วใช้โอกาสนี้อบรมบ่มนิสัยลูกหลานไปด้วย นับว่าเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมให้เกิดความแน่นแฟ้นในสายสัมพันธ์สามชั่ววัยได้เป็นอย่างดี

2. ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวบ้าน

นิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน 7 ด้าน ดังนี้

2.1 สภาพความเป็นอยู่ ประกอบด้วย ทำเลที่ตั้งถิ่นฐาน ลักษณะบ้านเรือน การคมนาคม เครื่องมือเครื่องใช้ และอาหารพื้นบ้าน

2.1.1 ทำเลที่ตั้งถิ่นฐาน ชาวบ้านสร้างบ้านใกล้แหล่งน้ำ ใกล้ทุ่งนา รวมถึงใกล้ป่าและภูเขา ซึ่งสอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น

2.1.2 ลักษณะบ้านเรือน นิทานสะท้อนให้เห็นลักษณะบ้านใต้ถุนสูง หลังคามุงหญ้า ฝาเรือนทำด้วยไม้และใบตองกุง มีบันไดยกได้ ห้องนอนมีทั้งแบบแยกและแบบรวม และนอกชานเปิดโล่งเป็นที่พักผ่อนของคนในครอบครัว

2.1.3 การคมนาคม มีทั้งการคมนาคมทางบกและทางน้ำ

2.1.4 เครื่องมือเครื่องใช้ ประกอบด้วย เครื่องมือในการทำนา เครื่องมือจับปลา และเครื่องมือเครื่องใช้ทั่วไป ดังนี้

- เครื่องมือในการทำนา ได้แก่ ไถ และคราด
- เครื่องมือจับปลา ได้แก่ ต้อน ไช และช้อน
- เครื่องมือเครื่องใช้ทั่วไป ได้แก่ ตะกร้า ชะลอม กะทอ และเสื่อ

2.1.5 อาหารพื้นบ้าน ประกอบด้วย อาหารคาว อาหารหวาน ผัก และผลไม้ ดังนี้

- อาหารคาว ได้แก่ ลาบ ซอยห่าง แกง ต้ม แจ่ว ผัด คั่ว จี่ หมก และหม่า
- อาหารหวาน ได้แก่ ข้าวก่ำกับน้ำอ้อย
- ผัก มีทั้งผักที่สวนครัวและผักที่หาเก็บจากธรรมชาติ ผักสวนครัวที่ปลูกไว้ ได้แก่ พริก มะเขือ แตง กล้วย และหน่อไม้ ส่วนผักที่หาเก็บจากธรรมชาติ ได้แก่ ผักบุ้ง และหน่อไม้
- ผลไม้ มีทั้งผลไม้ที่ปลูกไว้ คือ ขนุน และผลไม้ที่หาเก็บได้ตามทุ่งนาหรือป่าละเมาะ คือ พุทรา และมะเดื่อ

สภาพความเป็นอยู่ที่ปรากฏในนิทานชาวบ้านมีการตั้งถิ่นฐานใกล้แหล่งน้ำ ทุ่งนา ป่า และภูเขา ซึ่งเหมาะแก่การอยู่อาศัย เป็นแหล่งประกอบอาชีพ และแหล่งหาอาหาร ลักษณะบ้านเรือนเป็นบ้านใต้ถุนสูงหลังคามุงหญ้า ฝาเรือนเป็นไม้เนื้อแข็งหรือไม้ไผ่ มีทั้งห้องนอนแยกและห้องนอนรวม มีนอกชานเพื่อพักผ่อนหรือรับแขก และนอกชานสำหรับการซักล้าง มีบันไดอย่างง่ายที่สามารถยกออกได้ ซึ่งเป็นลักษณะของบ้านเรือนในอดีตที่หลงเหลืออยู่น้อย การคมนาคมมีทั้งทางบกและทางน้ำ พาหนะที่ใช้มีทั้งพาหนะที่ใช้ในอดีตและพาหนะที่ปรากฏในปัจจุบัน เครื่องมือเครื่องใช้มีทั้งเครื่องมือทำนา เครื่องมือจับปลา และเครื่องมือเครื่องใช้ทั่วไป ซึ่งส่วนมากสามารถทำขึ้นเองในครัวเรือน อาหารพื้นบ้านนั้นชาวบ้านรับประทานข้าวเหนียวเป็นหลัก มีการทำอาหารหลากหลายประเภท เนื้อสัตว์ที่นำมาประกอบอาหาร คือ สัตว์ป่า สัตว์น้ำ และสัตว์ที่เลี้ยงไว้ ผักผลไม้ที่นำมารับประทานมีทั้งที่เก็บจากป่าและที่ปลูกไว้ในครัวเรือน

2.2 ลักษณะครอบครัว นิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์สะท้อนลักษณะครอบครัวของชาวบ้าน ประกอบด้วย ประเภทของครอบครัว การเลือกคู่ครอง การชู้ขอและการแต่งงาน ที่อยู่อาศัย หลังแต่งงาน และความสัมพันธ์ในครอบครัว ดังนี้

2.2.1 ประเภทของครอบครัว นิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์ได้สะท้อนให้เห็นลักษณะครอบครัว 3 ประเภท โดยเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ได้แก่ ครอบครัวขยาย ครอบครัวเดี่ยว และครอบครัวผสม

2.2.2 การเลือกคู่ครอง ผู้ใหญ่จะเปิดโอกาสให้หนุ่มสาวได้พบปะเรียนรู้นิสัยใจคอกันได้ ชายหนุ่มสามารถไปพูดคุยกับสาวที่บ้านฝ่ายหญิงได้แต่ต้องอยู่ในสายตาผู้ใหญ่ การดูใจกันนั้นมักจะดูผู้ชายในช่วงทำนา คุณสมบัติสำคัญที่นำมาเป็นเกณฑ์ในการเลือกคู่ครอง ได้แก่ ความขยัน ความสามารถ และรูปร่างหน้าตา

2.2.3 การสู่ขอและการแต่งงาน เมื่อหนุ่มสาวตกลงปลงใจที่จะสร้างครอบครัวด้วยกันแล้ว ก่อนที่จะมีการสู่ขอและการแต่งงานจะต้องได้รับความเห็นชอบจากผู้ใหญ่ ฝ่ายชายจัดหาสินสอดทองหมั้น เรียกว่า “ค่าดอง” ฝ่ายหญิงหาของไหว้ผู้ใหญ่ เรียกว่า “เครื่องสมมา” งานแต่งงานเรียกว่า “งานกินดอง” การไปร่วมงานแต่งงาน เรียกว่า “ไปกินดอง”

2.2.4 ที่อยู่อาศัยหลังแต่งงาน หลังจากจัดพิธีแต่งงานคู่แต่งงานส่วนมากจะอาศัยอยู่ที่บ้านฝ่ายหญิงจนกว่าจะมีทุนตั้งตัว มีลูก หรือมีความพร้อมที่จะแยกเรือนออกไป ในนิทานแสดงให้เห็นว่ามีทั้งการอยู่ร่วมเรือนกับญาติพี่น้องฝ่ายหญิง และการแยกเรือน

2.2.5 ความสัมพันธ์ในครอบครัว นิทานพื้นบ้านเกษตรสมบูรณ์แสดงให้เห็นว่าคนในครอบครัวใกล้ชิดสนิทสนมกัน ช่วยเหลือกันและกัน ความผูกพันในครอบครัวแน่นแฟ้น ถึงแม้ว่าลูกจะจากไปอยู่ที่อื่นก็ตาม

ลักษณะครอบครัวที่ปรากฏในนิทานส่วนมากเป็นครอบครัวขยาย รองลงมาก็คือครอบครัวเดี่ยว เนื่องจากสังคมอีสานมีการแต่งเขยเข้าบ้าน การเลือกคู่ครองจะพิจารณาจากความขยัน ความสามารถ ความดี และรูปร่างหน้าตา หนุ่มสาวชาวบ้านมักจะพบรักกันในงานบุญประเพณีต่างๆ ศึกษาดูใจกันและช่วยเหลือกันในฤดูทำนา เมื่อเสร็จหน้านาก็มีการสู่ขอและแต่งงานกัน เมื่อแต่งงานแล้วคู่แต่งงานจะอาศัยที่บ้านฝ่ายหญิงร่วมกับพ่อตาแม่ยายจนกว่าจะมีความพร้อมในการแยกเรือนหรือการสร้างบ้านใหม่

2.3 การประกอบอาชีพ อาชีพของชาวบ้านที่ปรากฏในนิทานสามารถแบ่งออกเป็นอาชีพเกษตรกรรม อาชีพรับราชการ และอาชีพอื่นๆ ดังนี้

2.3.1 อาชีพเกษตรกรรม ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา ทำไร่

2.3.2 อาชีพรับราชการ อาชีพรับราชการที่ปรากฏในนิทานมีทั้งลักษณะอาชีพแบบในอดีตและอาชีพในปัจจุบัน ได้แก่ ทหาร นางสนม พยาบาล และนักการเมือง

2.3.3 อาชีพอื่นๆ ได้แก่ หมอพื้นบ้าน ค้าขาย รับจ้าง หาของป่า ล่าสัตว์ และขอทาน

2.4 ประเพณี นิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์ได้กล่าวถึงประเพณีซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นประเพณีการทำบุญ และประเพณีเกี่ยวกับชีวิต ดังนี้

2.4.1 ประเพณีการทำบุญ นิทานพื้นบ้านกล่าวถึงการทำบุญบ้าน บุญพะเหวด และ บุญกฐิน

2.4.2 ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต ประเพณีที่พบในนิทาน คือ งานศพ

ประเพณีดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าท้องถิ่นนี้เป็นสังคมที่นับถือศาสนาพุทธ มีการทำนุบำรุง พระพุทธศาสนา และช่วยเหลือเกื้อกูลกันในประเพณีต่างๆ ของท้องถิ่น

2.5 ความเชื่อ ความเชื่อที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์สามารถแบ่งออกเป็น ความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อเรื่อง โชคชะตา ความเชื่อเรื่องอมนุษย์ ความเชื่อเรื่องกำเนิดมนุษย์ และความเชื่ออื่นๆ ดังนี้

2.5.1 ความเชื่อทางศาสนา

- ความเชื่อทางศาสนาพุทธ เน้นเรื่องการทำความดีละเว้นความชั่ว ชีวิตหลังความตาย คติเรื่องนรกสวรรค์ นิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์ได้สะท้อนความเชื่อทางศาสนาพุทธในเรื่องต่างๆ ดังนี้

1) ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม เชื่อว่ามนุษย์ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว กฎแห่งกรรมยุติธรรมเสมอ

2) ความเชื่อเรื่องไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) เชื่อว่าทุกสิ่งไม่เที่ยงแท้

3) ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เป็นความเชื่อเรื่องการกลับชาติมาเกิดหรือระลึกชาติได้

4) ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ เชื่อว่าโลกนี้แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ นรก มนุษย์ สวรรค์

5) ความเชื่อเรื่องบุญบารมี เชื่อว่าบุญบารมีเกิดจากการสั่งสมคุณงามความดี ผู้มีบุญจะอยู่ที่ไหนก็ปลอดภัยและมีสุข

6) ความเชื่อเรื่องเทวดา เชื่อว่าเทวดาเป็นเทพบนสวรรค์ สามารถลงมาเมืองมนุษย์ได้

- ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ เป็นความเชื่อเรื่องฤาษีและชีปะขาวซึ่งเป็นนักบวชในศาสนาพราหมณ์

2.5.2 ความเชื่อเรื่องผี แบ่งเป็น ผีดี และผีร้าย ดังนี้

- ผีดี เป็นผีที่คอยช่วยเหลือและทำประโยชน์แก่มนุษย์ ได้แก่ ผีบรรพบุรุษ ผีนา ผีกองกอย และผีย่างม

- ฝักร้าย เป็นฝักที่คอกหลอกหลอนและทำร้ายคน ได้แก่ ฝักเป้า ฝักโพง ฝักป่า และฝักอื่นที่เห็น

2.5.3 ความเชื่อเรื่องโชคชะตา เชื่อว่าโชคชะตาของมนุษย์ถูกกำหนดไว้แล้ว ไม่สามารถฝืนดวงชะตาได้ แบ่งออกเป็น ความเชื่อเรื่องโชควาสนา ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ และความเชื่อเรื่องการเสี่ยงทาย ดังนี้

- ความเชื่อเรื่องโชควาสนา คนเรามีวาสนาต่างกัน ไม่สามารถแข่งกันได้

- ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ เชื่อว่าวิชาโหราศาสตร์ทำให้มนุษย์สามารถมองเห็นสิ่งต่างๆ ได้

- ความเชื่อเรื่องการเสี่ยงทาย เชื่อว่าการเสี่ยงทายจะทำให้ได้คำตอบที่ต้องการ

2.5.4 ความเชื่อเรื่องอมนุษย์ เป็นความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งที่มีบุคลิกลักษณะคล้ายมนุษย์ แต่ไม่ใช่มนุษย์ อมนุษย์ที่กล่าวถึงในนิทานพื้นบ้าน คือ ยักษ์

2.5.5 ความเชื่อเรื่องกำเนิดมนุษย์ เชื่อว่ามนุษย์เกิดจากตะไคร่น้ำ เกิดจากเทวดาสร้าง เกิดจากเทวดาที่หมดบุญ และเกิดจากมนุษย์

2.5.6 ความเชื่อเรื่องอื่นๆ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลังและของวิเศษ ความเชื่อเรื่องวิชาอาคม และความเชื่อเรื่องวาจาสิทธิ์

ความเชื่อของชาวบ้านมีความผสมผสานกันระหว่างพุทธ พราหมณ์ และผี มีความเชื่อเกี่ยวกับโชคชะตาว่าเป็นสิ่งที่กำหนดชีวิตมนุษย์ โชควาสนาไม่สามารถเปลี่ยนแปลงหรือแข่งขันกันได้ เรื่องโหราศาสตร์เป็นที่พึ่งทางจิตใจของมนุษย์ อาจช่วยให้มองเห็นสิ่งต่างๆ และชะตาชีวิต ส่วนการเสี่ยงทายเป็นเรื่องของการหาคำตอบให้กับปัญหาบางประการของมนุษย์ มีความเชื่อเกี่ยวกับอมนุษย์ว่ายักษ์เหมือนมนุษย์ที่มีขนาดใหญ่ คุร้าย และชอบกินเนื้อมนุษย์ และมีความเชื่อว่ามีมนุษย์เกิดจาก ตะไคร่น้ำ เทวดาเป็นผู้สร้าง เทวดาหมดบุญลงมาเกิด และมนุษย์เป็นผู้สร้าง นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลังและของวิเศษว่าจะช่วยป้องกันอันตรายและนำโชคกลับมาให้ เชื่อว่าผู้มีวิชาอาคมเป็นอยู่ยงคงกระพันและมักจะ ได้เป็นผู้นำของสังคม และผู้มีวาจาสิทธิ์พูดอะไรจะเกิดเหตุการณ์เช่นนั้นทุกอย่าง ซึ่งความเชื่อเหล่านี้มีบทบาทสำคัญใน การดำเนินชีวิต กำหนดความคิด การกระทำ และขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ในสังคม

2.6 ค่านิยม ค่านิยมที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์ ได้แก่ ค่านิยมเรื่องความรัก ค่านิยมเรื่องความขยัน ค่านิยมเรื่องเชื่อฟังผู้ใหญ่ ค่านิยมเรื่องความซื่อสัตย์ ค่านิยมเรื่องความกตัญญู ค่านิยมเรื่องความอดทน ค่านิยมเรื่องความสามัคคี ค่านิยมเรื่องความสันโดษ ค่านิยมเรื่องการยกย่องผู้มีวิชาความรู้และฉลาดหลักแหลม ค่านิยมเรื่องความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ค่านิยมเรื่องการไม่เอาเปรียบ และค่านิยมเรื่องการพูดปดบิยาวาจา

2.7 บทบาทของสมาชิกในสังคม บทบาทของสมาชิกในสังคมที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์ แบ่งเป็น บทบาทของสมาชิกในครอบครัว บทบาทของผู้นำในสังคม บทบาทของผู้ได้บังคับบัญชา บทบาทของพระสงฆ์ บทบาทของพุทธศาสนิกชน บทบาทของครู บทบาทของศิษย์ และบทบาทของเพื่อน ผู้ใหญ่จะคอยแนะนำสั่งสอนและชี้แนวทางปฏิบัติตนให้แก่คนในครอบครัว พ่อแม่เป็นผู้ดูแล ส่งเสริม อบรมสั่งสอน และช่วยเหลือลูก ลูกมีหน้าที่เชื่อฟังคำสั่งสอน และทดแทนบุญคุณของพ่อแม่ พี่น้องมีหน้าที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สามียเป็นหัวหน้าครอบครัว ต้องเลี้ยงดูภรรยาให้สุขสบาย ส่วนภรรยาเป็นผู้ส่งเสริมและซื่อสัตย์ต่อสามี ผู้นำในสังคมทำหน้าที่ในการปกครอง ช่วยเหลือประชาชน และตัดสินใจด้วยความยุติธรรม ผู้ได้บังคับบัญชามีหน้าที่ปฏิบัติตามคำสั่ง และช่วยเหลือผู้บังคับบัญชาด้วยความซื่อสัตย์ พระสงฆ์เป็นที่พึ่งทางใจของคนในสังคม และเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา พุทธศาสนิกชนมีบทบาทในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และสืบทอดประเพณีต่างๆ ในสังคม ครูมีหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนศิษย์ด้วยความเอาใจใส่ ศิษย์มีหน้าที่ตั้งใจเรียนและตอบแทนพระคุณครู ส่วนเพื่อนมีหน้าที่คอยแนะนำและให้กำลังใจในเวลาที่เพื่อนมีปัญหา และพลอยยินดีเมื่ออีกฝ่ายมีความสุข

3. การสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและนิทานพื้นบ้าน

ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นสิ่งที่มิชอบเขตกว้างขวางลึกซึ้ง หมายถึง คตินิยม ความรู้ ความสันทัด การรู้เท่าทันธรรมชาติของสรรพสิ่งรอบตัว และการเลือกเฟ้นความคิด วิธีการ มาใช้ในชีวิตประจำวันอย่างได้ผล เป็นเรื่องของการสั่งสมประสบการณ์มาหลายชั่วคน (เอกวิทย์ ณ ถลาง 2541, หน้า 6) การสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและนิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์ ประกอบด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้าน และรูปแบบการสืบสานนิทานและภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

3.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในนิทาน จำแนกออกเป็น 9 ด้าน ได้แก่

3.1.1 ภูมิปัญญาด้านที่อยู่อาศัย ประกอบด้วย การจับจองที่ดิน และการสร้างบ้าน สะท้อนให้เห็นการจัดการความรู้ของคนในท้องถิ่นในการเลือกสรรและผลิตวัสดุต่างๆ เพื่อนำมาสร้างเป็นที่บ้านเรือน ซึ่งทรัพยากรต่างๆ ล้วนมีอยู่ในชุมชนทั้งสิ้น

3.1.2 ภูมิปัญญาด้านการประกอบอาชีพ สะท้อนภูมิปัญญาด้านการหาของป่าล่าสัตว์ และกล่าวถึงอาชีพนายฮ้อยหรือพ่อค้าวัว

3.1.3 ภูมิปัญญาด้านเครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องมือเครื่องใช้ของชาวบ้านมีความหลากหลาย สามารถผลิตเองได้ในท้องถิ่น

3.1.4 ภูมิปัญญาด้านการแต่งกาย ในนิทานพื้นบ้านได้สะท้อนภูมิปัญญาด้านการแต่งกายทุกขั้นตอนของการผลิตเครื่องนุ่งห่ม ทั้งในชีวิตประจำวัน และโอกาสพิเศษ

3.1.5 ภูมิปัญญาด้านการถนอมอาหาร เนื่องจากพื้นที่ศึกษามีความอุดมสมบูรณ์ นิทานที่เล่าขานมักจะแทรกเรื่องการถนอมอาหารไว้เป็นจำนวนมาก

3.1.6 ภูมิปัญญาด้านความเชื่อและพิธีกรรม เช่น ความเชื่อเรื่องขวัญ การทำบุญ ไหว้พระ ไหว้ผี และไหว้บรรพบุรุษ

3.1.7 ภูมิปัญญาด้านการรักษาโรค มีทั้งการใช้สมุนไพร การใช้คาถา การเป่ามนต์ การสวดมนต์ การฟ้อนผีฟ้า การไล่ผีปอบ หรือการรักษาหลายรูปแบบร่วมกัน

3.1.8 ภูมิปัญญาด้านภาษาและวรรณกรรม การเล่านิทานและการบันทึกนิทานจึงเป็น ภูมิปัญญาด้านภาษาและวรรณกรรมที่สำคัญของท้องถิ่น

3.1.9 ภูมิปัญญาด้านดนตรีและการแสดง นิทานได้สะท้อนภูมิปัญญาด้านดนตรีและการแสดงของท้องถิ่นอีสาน เช่น เครื่องดนตรี การแสดงต่างๆ ทั้งในชีวิตประจำวัน การแสดงเป็นอาชีพ และการแสดงในโอกาสต่างๆ

นอกจากนี้ นิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์ยังได้สะท้อนภูมิปัญญาของคนในสังคมอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาทางภาษาและวัฒนธรรมที่มีลักษณะเด่น ได้แก่ การตั้งชื่อลูกหลานของชาวอีสาน คำเรียกเครือญาติ คำวิเศษณ์ วัฒนธรรมการกิน คติความเชื่อของชาวอีสาน ขนบธรรมเนียมประเพณีอีสาน และคำสอนกุลสตรีอีสาน ซึ่งผู้วิจัยได้เรียบเรียงไว้เพื่อเป็นแนวทางให้ชุมชนได้ใช้เป็นเครื่องมือในการสืบสานภูมิปัญญาทางภาษาและวัฒนธรรมของท้องถิ่นต่อไป

3.2 รูปแบบการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและนิทานพื้นบ้าน จากการจัดกิจกรรมสนทนา กลุ่มเพื่อหาแนวทางการสืบสานสามารถสรุปรูปแบบการสืบสาน ได้ 4 ช่องทาง ดังนี้

3.2.1 การสืบสานโดยชุมชน หน่วยงาน องค์กรบริหารส่วนตำบล หมู่บ้าน ชุมชน ร่วมกันจัดกิจกรรมการเล่านิทานและการรวบรวมข้อมูลปราชญ์ชาวบ้าน

3.2.2 การสืบสานโดยสถานศึกษา จัดทำสื่อการเรียนการสอน โดยคัดเลือกเนื้อหา นิทานและความรู้ที่เหมาะสมกับวัยของผู้เรียน และจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้นิทานและภูมิปัญญาท้องถิ่นในโรงเรียน

3.2.3 การสืบสานโดยสื่อสารมวลชน วิทยุชุมชนมีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่ นิทานและภูมิปัญญาท้องถิ่น นักจัดรายการวิทยุควรแบ่งช่วงเวลาในการแทรกความรู้เรื่องนี้ในผังรายการ

3.2.4 การสืบสานแบบผสมผสานและมีส่วนร่วม บุคคลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจัดกิจกรรมร่วมกันในโอกาสที่เหมาะสม เช่น ในงานประเพณี การจัดกิจกรรมกระชับความสัมพันธ์ในชุมชน รวมถึงการนำเนื้อหา นิทานและภูมิปัญญาท้องถิ่นเผยแพร่ผ่านเครือข่ายความร่วมมือทางวัฒนธรรมของอำเภอ

บทสรุป

นิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์ที่เก็บรวบรวมได้จากการศึกษาในครั้งนี้ มีจำนวน 226 เรื่อง แบ่งออกเป็น 9 ประเภท นิทานที่พบมากที่สุดคือนิทานมุกตลก รองลงมาได้แก่ นิทานอธิบายเหตุ นิทานชีวิต นิทานคติ นิทานเรื่องผี นิทานประจำถิ่น นิทานเรื่องสัตว์ นิทานศาสนา และนิทานเข้าแบบ ตามลำดับ เนื้อหานิทานได้สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตชาวบ้าน 7 ด้าน คือ คือ สภาพความเป็นอยู่ ลักษณะครอบครัว การประกอบอาชีพ ประเพณี ด้านความเชื่อ ด้านค่านิยม ด้านบทบาทของสมาชิกในสังคม

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในนิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์ ประกอบด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านจำนวน 9 ด้าน ได้แก่ ที่อยู่อาศัย การประกอบอาชีพ เครื่องมือเครื่องใช้ การแต่งกาย การถนอมอาหาร ความเชื่อและพิธีกรรม การรักษาโรค ภาษาและวรรณกรรม และดนตรีและการแสดง ส่วนรูปแบบการสืบสานนิทานและภูมิปัญญาท้องถิ่น มี 4 ช่องทาง ได้แก่ การสืบสานโดยชุมชน การสืบสานโดยสถานศึกษา การสืบสานโดยสื่อสารมวลชน และการสืบสานแบบผสมผสานและมีส่วนร่วม

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ดังกล่าวมาได้นำไปสู่การค้นพบ 3 ประเด็น คือ จำนวนนิทานพื้นบ้านที่ลดลง การนำนิทานพื้นบ้านไปใช้ประกอบการสืบสานวัฒนธรรมท้องถิ่น และการใช้ประโยชน์จากนิทานพื้นบ้าน ดังนี้

- จำนวนนิทานพื้นบ้านที่ลดลง เนื่องจากวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป การทำงานต่างถิ่น เทคโนโลยีที่เข้ามาแทนที่นิทานและเรื่องเล่าของชาวบ้าน นิทานจึงอาจสูญหายไปตามกาลเวลา หากมีการส่งเสริมและฟื้นฟูเรื่องการเล่านิทานพื้นบ้านและนำไปใช้ประโยชน์ จะเป็นส่วนหนึ่งของการอนุรักษ์วัฒนธรรมของท้องถิ่น เพราะนิทานเป็นมรดกสำคัญทางวัฒนธรรม เป็นเรื่องราวที่สะท้อนวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาวบ้าน จึงสมควรส่งเสริมให้มีการสืบสานนิทานพื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อให้วัฒนธรรมยั่งยืน

- การนำนิทานพื้นบ้านไปใช้ประกอบการสืบสานวัฒนธรรมท้องถิ่น ท้องถิ่นสามารถนำ “คุณค่า” ของนิทานมาสร้าง “มูลค่า” ได้ เช่น การสร้างแหล่งท่องเที่ยวโดยอาศัยตำนานหรือนิทานประจำถิ่นมาใช้ประกอบการบอกเล่าเรื่องสถานที่ท่องเที่ยว ซึ่งในพื้นที่ศึกษาดังกล่าวมีการบันทึกนิทานหรือเรื่องเล่าประจำถิ่นไว้ได้แก่ ภูกระแต ซึ่งมีวัดและถ้ำพระ ให้ชาวบ้านได้ขึ้นไปทำบุญและชมทัศนียภาพระหว่างภูแล่นคาบกับเทือกเขาเพชรบูรณ์ ภูคุ้มข้าวซึ่งมีพระพุทธรูปอยู่บนยอดภูที่มีลักษณะเหมือนกองข้าวเปลือก ห้วยพันลำที่ออกเสียงเพี้ยนมาจาก “พรานลำ” ด้วยมิติทางเศรษฐกิจ

ดังกล่าวสามารถนำนิทานมาใช้ในการสืบสานคุณค่าทางวัฒนธรรมเพื่อสร้างมูลค่าจากการท่องเที่ยวหรือการขายสินค้าในชุมชนได้

- การใช้ประโยชน์จากนิทานพื้นบ้าน เมื่อมีการรวบรวมและบันทึกนิทานไว้เป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องสามารถนำข้อมูลดังกล่าวไปต่อยอดได้หลายทาง เช่น นำไปสร้างแบบเรียนท้องถิ่นศึกษา นำไปใช้ในการสอนเยาวชนให้ตระหนักถึงคุณค่าของภาษาและวัฒนธรรมท้องถิ่น การจัดกิจกรรมสร้างสรรค์ร่วมกันในชุมชน การส่งเสริมสายสัมพันธ์สามช่วงวัย การจัดประกวดเล่านิทาน และกิจกรรมที่เอื้อประโยชน์ต่อชุมชนอีกมากมาย

ในทุกท้องถิ่นมีนิทานเล่าสืบต่อกันมา หากคนในท้องถิ่นให้ความสำคัญ ร่วมกันบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร จะทำให้เรื่องราวต่างๆ ไม่เลือนหายไปตามกาลเวลา การศึกษานิทานพื้นบ้านจึงเป็นทั้งการรวบรวม บันทึก ทำความเข้าใจ และร่วมสืบสานให้เกิดคุณค่าแก่สังคม ทำให้เกิดการรวมตัวทำกิจกรรมในชุมชนอย่างสร้างสรรค์และสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจได้ (อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล, 2556, หน้า 130)

เรื่องเล่าพื้นบ้านมีความสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่นหรืออัตลักษณ์ของจังหวัดซึ่งนับเป็น ‘ทุนทางวัฒนธรรม’ ที่สามารถนำไป ‘ต่อยอด’ ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวแต่ละจังหวัดในประเทศไทย ทั้งในการนำเที่ยวสถานที่ที่สัมพันธ์กับเรื่องเล่าพื้นบ้าน การอธิบายชื่อบ้านนามเมือง และการตั้งชื่อผลิตภัณฑ์หรือสินค้าที่สัมพันธ์กับเรื่องเล่าของจังหวัดหรือท้องถิ่นนั้นๆ (สิราพร ณ กลาง, 2558, หน้า 233) การสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและนิทานพื้นบ้าน ทำให้เห็นถึงความตระหนักในคุณค่าของข้อมูลทางวัฒนธรรม มีการเก็บรวบรวมข้อมูลและบันทึกไว้มากขึ้น มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แบ่งปันข้อมูลเพื่อนำไปใช้ประโยชน์อย่างหลากหลาย เช่น บันทึกประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ชื่อบ้านนามเมือง ประวัติการตั้งถิ่นฐาน การนำข้อมูลไปใช้ประโยชน์ในการเรียนการสอน การทำกิจกรรมสร้างสรรค์ของกลุ่มทำงานในชุมชน เช่น อาสาสมัครสาธารณสุขนำนิทานพื้นบ้านไปเล่าให้ชาวบ้านฟัง ชาวบ้านรวมตัวกันจัดกิจกรรมในงานบุญประจำหมู่บ้านและมีการเล่านิทานรวมทั้งเล่าตำนานพื้นบ้าน ทำให้เกิดการจัดการความรู้ในระดับชุมชน ซึ่งหากมีการบันทึกหรือต่อยอดความรู้จะทำให้ข้อมูลมีพลังทางวัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น

ด้วยบทบาทและคุณค่าทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นจากการศึกษาและสืบสานอย่างสร้างสรรค์ จึงนับได้ว่านิทานพื้นบ้านอำเภอเกษตรสมบูรณ์เป็นข้อมูลสำคัญทางวัฒนธรรมอันมีค่าของท้องถิ่น ควรแก่การอนุรักษ์ให้ยั่งยืน มีรูปแบบการสืบสานให้เกิดประโยชน์ด้านต่างๆ ในพื้นที่ และใช้ต่อยอดให้เกิดมูลค่าเพิ่มทางวัฒนธรรมต่อไป

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่องนี้ทำให้พบสิ่งที่ควรจะมีการค้นคว้าต่อไปในประเด็นทางวัฒนธรรม ดังนี้

1. การศึกษานิทานพื้นบ้านเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชน
2. การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นรูปแบบอื่น เช่น ผญา ขะลำ การทำขวัญ เป็นต้น
3. การศึกษาบทบาทขององค์กรต่างๆ ในการสนับสนุนส่งเสริมวัฒนธรรมพื้นบ้านให้เกิดมูลค่าเพิ่มในสังคมยุคเศรษฐกิจสร้างสรรค์

เอกสารอ้างอิง

ธวัช ปุณโณทก. (2525). *วรรณกรรมท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

_____. (2546). *วิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นเชิงเปรียบเทียบ*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ประคอง นิมมานเหมินท์. *นิทานพื้นบ้านศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิราพร จิตะฐาน ณ ถลาง. (2539). *ในท้องถิ่นมีนิทานและการละเล่น : การศึกษาคติชนในบริบททางสังคมไทย*. กรุงเทพฯ : มติชน.

ศิราพร ณ ถลาง. (2558). บทสังเคราะห์เรื่องเล่านิทานพื้นบ้านไทย : การนำไปประยุกต์ใช้และ “พื้นที่ทางสังคม” ในปัจจุบัน. *เรื่องเล่าพื้นบ้านไทยในโลกที่เปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล. (2556, กรกฎาคม – ธันวาคม). เรื่องเล่าพื้นบ้านกับการสร้างมูลค่าเพิ่มแก่ผลิตภัณฑ์ และการท่องเที่ยวท้องถิ่นในภาคกลาง. *วารสารอักษรศาสตร์*. 42(2) : 130.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2541). *ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย*. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.